

ירמיהו הנביא וגולי עשרת השבטים

מאת

ישראל בן-שם

א

חז"ל מספרים על קשריו של ירמיהו עם גולי שומרון: "שהלך להחזיר עשרת השבטים"¹ ו"ירמיהו החזירן ויאשיהו בן אמון מלך עליהן"² אין אנו יודעים אם על כך היו בידיהם כתובים או מסורות שבע"פ, בידינו רק המקורות המקראיים ורק לפיהן עלינו לדון בנושא זה.

ירמיהו משתמש בכנוי "אפרים" לכלל עשרת השבטים, אבל השימוש בכנוי זה הוא מועט; שבע פעמים³ אנו מוצאים בדברי הנביא את השם הזה, אבל הכונה לעשרת השבטים היא בשני כתובים בלבד: "שמוע שמעתי אפרים מתנוודד"⁴ ו"הבן יקר לי אפרים"⁵, ואין בשתי אוזרות אלו כדי להסיק מסקנות.

לעומת זאת מזכיר ירמיהו את השם "ישראל" מאה עשרים וחמש פעמים. כידוע משמש השם "ישראל" לאחר חורבן ממלכת הצפון כציון ליהודה, נוסף על השימוש בשם זה לציון כלל העם מאז ומתמיד, אולם כאשר הנביא אומר יהודה וישראל כוונתו בשם "ישראל" היא ברורה, בזה הוא מתכוון לעשרת השבטים. ואמנם, עשרים ושתים פעם⁶ מזכיר ירמיהו את ישראל = עשרת השבטים עם יהודה.

עברו שלש מאות שנה מאז פילוג הממלכה ולמעלה ממאה שנה מחורבן שומרון, אע"פ כן לא נשכחו עשרת השבטים; הנביא, שמשפחתו ישבה כל השנים ביהודה, חוזר ומזכיר אותם מדי פעם בפעם ויש שהוא מקדים את ישראל על פני יהודה, ואולי הוא גם מעדיף אותה על פני יהודה כשהוא אומר⁷ "צדקה נפשה משבה ישראל מבגדה יהודה". ויש שהנביא דן על גורלה של ישראל בלבד, ללא קשר עם יהודה וכגון אלה נמצא שש עשרה פעמים⁸.

כאשר הנביא בא לסכם את דבריו על מגילת ספר הוא רושם⁹: "כל הדברים

1 מגילה י"ד, ע"ב.

2 שם; ערכין ל"ג, ע"א.

3 ד', טו; ל"א, ה, ח, יו, יט; ג', יט.

4 ל"א, יז.

5 שם, יט.

6 ג', ו—ח, יא, יח; ה', יא; י, יז; י"ג, יא; כ"ג, ו; ל', ג; ד; ל"א, כו; ל; ל"ב; ל"ג,

ז, יד; ל"ו, ב; ג', ד, כ, לג; נ"א, ה.

7 ג', יא.

8 ב', יד; ג', יב, כ, כא, כג; כ"ג, כג; ל"א, א, ג, ה, ט, כ; מ"א, יג, כז; מ"ט, א, ב.

9 ל"ו, ב.

[2]

ישראל בן-שם

אשר דברתי אליך על ישראל ועל יהודה ועל כל הגויים". מכאן עלינו להסיק שגבואותיו של ירמיהו על ישראל (עשרת השבטים) אינו דבר מקרי, זהו ייעודו וזוהי חובתו. ולפי סדר הדברים ישראל הוא בראש הרשימה של תפקידיו הגבואיים. זאת ועוד — כל האיזכורים על ישראל (עשרת השבטים) מצויים בכל הספר, החל מפרק ב' וכלה בפרק נ"א, בכל ימי חייו דאג ירמיהו להבין יקר לי אפרים".

ב

הגבואה שבפרק ג' פסוקים ו—יא גובעת מיחסו האוהד של ירמיהו לעשרת השבטים והיא בטוי לרגשותיו אלה הלכה למעשה, ויש לראותה כשלמות אחת בגויה משני חלקים: (ג, ו—יא: "ויאמר ה' אלי בימי יאשיהו המלך: הראית אשר עשתה משבה ישראל? הלכה היא על כל הר גבה ואל תחת כל עץ רענן ותוני שם. ואמר אחרי עשתה את כל אלה אלי תשוב, ולא שבה, ותראה בגודה אחותה יהודה. וארא כי על כל אדות אשר נאפה משבה ישראל שלחתיה, ואתן את ספר כריתתיה אליה, ולא יראה בגדה יהודה אחותה ותלך ותזן גם היא. והיה מקל זנותה ותחנף את הארץ ותנאף את האבן ואת העץ. וגם בכל זאת לא שבה אלי בגודה אחותה יהודה בכל לבה כי אם בשקר נאם ה'. ויאמר ה' אלי: צדקה נפשה משבה ישראל מבגדה יהודה"). הנביא מסביר את הרקע שימש הצדקה לעונש שיבוא. חטאת ישראל באה מתוך שובבות וקלות דעת — "משבה ישראל", היא נענשה שולחה עם ספר כריתות. אחותה יהודה לא זו בלבד שלא למדה לקח מגורלה של ישראל, היא הרעה עוד יותר ממנה.

לפנינו מעין עימות: ישראל—יהודה והסיכום שבפסוק יא הוא "צדקה נפשה משבה ישראל מבגדה יהודה". בהמשכה של הגבואה, פס' יב, מתגלה כל יחסו הלבבי לאפרים: "הלוך וקראת את הדברים האלה צפונה ואמרת: שובה משבה ישראל נאום ה'. לא אפיל פני בכם, כי חסיד אני נאום ה', לא אטור לעולם". מן הקשר לפסוקים הקודמים יש להבין כאילו לפסוק יב קודמת המלה "לכן", כלומר: כיון שיש מסיבות מקילות לחטאיה של ישראל — מעין שובבות וקלות דעת, וכיון שלא היה לה ממי ללמוד, לכן יש לסלוח לה. התיבה "צפונה" מראה שהכוונה לעשרת השבטים, ו"הלך וקראת" הוא הסימן שנשלח. עוונם, הם יחזרו לארצם, ואולי יש לראות במלים "הלך וקראת" שליחות של ירמיהו אל עשרת השבטים בארצות גלותם¹⁰.

מהי תכנית השליחות ומהו המצע שיציע הנביא בפני גולי ישראל?

ארבע נקודות בפי הנביא למפגש זה:

10 לא נוכל לקבל את דעתו של הרד"ק השולל את דבר השליחות לשבטי ישראל שבגולה והרואה בפסוק זה קריאה בפני זקני יהודה וירושלים, וכוננתם — לאחרית הימים. וזו לשונו: "הלך וקראת" — אינו אומר לגביא שילך צפונה במקום שגלו עשרת השבטים, כי הגלה אותם מלך אשור בחלח ותבור וערי מדי והם צפון העולה כלפי מזרח, אלא פירושו "הלוך" ענין יזרון, כמו: לכה נא אנסכה בשמחה (קהלת ב', א), לכה ונפילה גורלות (יונה א', ו) והדומים להם ומה שאמר "וקראת" ר"ל שיקרא הדברים האלה בירושלים לפני זקני יהודה ויקרא הדברים כנגד ישראל שגלו כאילו מדבר עמהם פנים בפנים, ואמר להם "שובה משובה ישראל", רמו להם שעתידים לשוב באחרית הימים.

נתוח הדברים פה מראה היפוכה של דעה זו.

[3] ירמיהו הנביא וגולי עשרת השבטים

(א) "שובה משבה ישראל" וכן "שובו בנים שובבים" — ההנחה היא שכל מה שעשו בחטא נעשה מתוך קלות דעת וניתן לתקון.

(ב) "לא אפיל פני בכם" ו"לא אטור לעולם" — זוהי הצהרה על סליחה וחגיגה מאת ה'.

(ג) "אך דעי עונך כי בה' אלהיך פשעת ... ובקולי לא שמעת" — הם צריכים להכיר באשמתם, למען ילמדו לקח.

(ד) "כי אנכי בעלתי בכם" בא נגד "שלחתי ואתן את ספר כריתתיה" ובעקבות "לא אטור לעולם".

"ולקחתי אתכם אחד מעיר ושנים ממשפחה"; על פסוק זה מעיר יוסף פרוינד¹¹ — "נראה שההענות בקרב שבטי הצפון לא היתה נרחבת". ולא נראה לי הדבר, שהרי הפסוקים יב—יז הם ההוראות שניתנו לשליח לפני צאתו לשליחות ואין לראות בהם תוצאה של השליחות. הנביא יודע מהו מצבה של גולת שומרון — עברו כבר מאה שנה מאז שגלו אל בין הגויים, חלה התבוללות וטמיעה רבה ולכן הסיכויים שנראו לו לנביא הם דלים — "אחד מעיר ושנים ממשפחה".

(ה) "והבאתי אתכם לציון", זהו תנאי יסודי שיעמיד השליח למועמדים לשוב.

אין בידינו ידיעות על גורמי הפירוד בין יהודה וישראל נוסף על מה שנאמר מ"א—י"ב. ניתן לשער שהגורמים היו פנימיים בלבד, ללא השפעה דתית או מדינית של העמים מסביב, וכפי הנראה הם שלשה: (א) שושלת בית-דוד; (ב) בית המקדש שהקים שלמה שצריך היה לרכו את העבודה של כל ישראל; (ג) ירושלים כבירת כל המדינה, ואם כי אנו יודעים, שירבעם הכניס את השגויים בפולחן לא מטעמים דתיים כי אם לצרכים המדיניים שלו, אבל העגלים בבית-אל ובדן הפכו לעובדא והמלכים שבאו אחריו המשיכו בכך למעלה ממאתים שנה, העם קיבל את סדרי הפולחן שנקבע על ידי ירבעם בן נבט ובמשך הזמן נהיה מסור ואדוק באמונתו זו וראה בה את תכנו הדתי והלאומי.

כשיצאו עשרת השבטים לגולה היתה להם עמדה ברורה נגד מרכזיותו של המקדש בירושלים, נגד ירושלים כבירת כל ישראל ולא היה שום ענין בשושלת בית דוד. מאה שנות הגלות לא הביאו לשום מפנה חיובי בנידון זה.

לאור זה נבין את הקושי שהשליח צריך להעמיד בפני הגולים במלים: "והבאתי אתכם לציון", אבל זה היה תנאי שאין לוותר עליו בשום פנים. אבל במה הוא נכון לפייס אותם ובמה יקנה את לבם —

(1) "ונתתי לכם רעים כלבי ורעו אתכם דעה והשכיל". אין הנביא מזכיר את בית דוד. ההצלחת המו"מ מוטב להמעיט בחלוקי דעות. בסעיף זה ההתנגדות של הגולים יכולה להיות קלה, שהרי להם לא היתה שושלת מלכותית קבועה. בימיו הגדולים של יאשיהו ברור היה למי הכונה בהנהגה המובטחת "רעים כלבי".

(2) "... לא יאמרו עוד ארון ברית ה', ולא יעלה על לב, ולא יזכרו בו ולא יפקדו, ולא יעשה עוד". חמש פעמים לא ולא ולא! כי למען קירוב

11 במאמרו בשם הבן יקיר לי אפרים בית מקרא מ"ג, אלול תשל"ל, ע' 390—396.

ישראל בן-שם

[4]

הלבבות עליו לוותר על משהו, להקריב למען שלמות העם והוא מוותר על ארון הברית. אבל בהמשך, בפסוק יז הוא מסביר זאת: "בעת ההיא יקראו לירושלם כסא ה'", כלומר — אותו כסא ה', ארון הברית, יעלם ובמקומו תהיה ירושלים, העיר כולה — "כסא ה'", על ירמיהו לוותר על כסא ה' — הארון והכרובים הקשורים בו, שהיה סלע המחלוקת בין יהודה לישראל מאז הקרע של ירבעם בן-נבט¹².

(ח) לפני שהנביא מפרש מהו ה'לא הוא מקדים ואומר: "והנה כי תרבו ופריתם בארץ, בימים ההמה לא יאמרו עוד" וגו', כלומר — אין השנויים וההנחות המוצעות בזה בנות תוקף כל עוד אתם בגולה ורוצים להביא לידי שנויים בחיי הארץ כשאתם מרחוק, זה יהיה בתוקף רק אחרי שתבואו לארץ (הבאתי אתכם) ותתרבו בה (והיה כי תרבו) — רק אז יחול שנוי כה גדול ומכריע כמו גניזת הארון במקדש בירושלים.

ג

החלק השני של המשא הוא ג' / יח — ד' / ב. תמצית הדיווח מפעולות הנביא בצפון גיתנת בפסוקים ג' / יט — ד' / ב ואילו ג' / יח הוא מאוחר יותר. יח: "בימים ההמה ילכו בית יהודה על בית ישראל ויבאו יחדו מארץ צפון על הארץ אשר הנחלתי את אבותיכם", כאמור, פסוק זה נוסף כדי שלא יראו את התקוה לשיבה לציון כנתונה רק לעשרת השבטים, התקוה היא גם לגולי יהודה, ואין צורך לאחר את הפסוק דורות רבים לעורך אלמוני. אם השליחות היתה בשנת 616 והחורבן היה בשנת 586 יכול היה ירמיהו בעצמו להוסיף לנבואתו הראשונה את הפסוק הכולל בה גם את דברי הנחמה והתקוה גם ליהודה בשבתו במצפה או גם ברדתו מצרימה.

יט—כ: (דברי הנביא) "ואנוכי אמרתי איך אשיתך בבנים, ואתן לך ארץ חמדה נחלת צבי צבאות גוים, ואמר: אבי תקראו לי, ומאחורי לא תשובו. אכן בגדה אשה מרעה, כן בגדתם בי בית ישראל, נאם ה'". זוהי הפניה של הנביא-השליח אל גולי עשרת השבטים ותכנו ידוע ומוכר מדברי נביאים ראשונים ואחרונים — ה' קיים את הבטחתו, הם ישראל — לא.

דברי הנביא עשו רושם רב וגרמו להצלחה של ממש. כא — (דברי הגולים): "קול על שפיים גשמע, בכי תחנוני בני ישראל, כי העוו את דרכם, שכחו את ה' אלהיהם".

כב — (מחצית ראשונה, דברי הנביא הכוללים הצעה, סיכויים והבטחה): "שובו בנים שובבים, ארפה משובותיכם".

כב — (מחצית שנייה) — כה (דברי הגולים): "הגנו אתנו לך, כי אתה ה' אלהינו: אכן לשקר מגבעות המון הרים, אכן בה' אלהינו תשועת ישראל, והבשת אכלה את יגיע אבותינו מנעורינו, את צאנם ואת בקרם, את בניהם ואת בנותיהם. נשכבה בבשתנו ותכסנו כלמתנו, כי לה' אלהינו חטאנו אנחנו ואבותינו, מנעורינו ועד היום הוזה ולא שמענו בקול ה' אלהינו". אלה הם דברי תשובה וחרטה

12 אם לדון לפי יחסו של ירמיהו למקדש כפי שהוא מתבטא ב'ז'—ג—ד: כ"ו, ו אין לראות ביתור זה משהו בעל חשיבות מכרעת. נעיר שגם בתכנית המקדש של יחזקאל אין ארון.

המעידים על הצלחה גדולה לנביא-השלית. ואולי יש לראות כאן השפעה של ההישגים הגדולים של יאשיהו, שהרחיב את גבולות המדינה, ובאותם הימים נצטייר בעיני העם עתיד מזהיר לעם ולמדינה. הנביא זהיר מאד לגבי התרגשות זו; הוא אדם מפוכח ואינו מתפעל מדברי ההשתפכות הזאת. תשובתו היא קפדנית ומגלה קיום נוספים במו"מ גורלי זה. הוא מגיב — ד', א—ב: "אם תשוב ישראל, נאם ה', אלי תשוב. ואם תסיר שקצין מפני ולא תנוד. ונשבעת חי ה' באמת, במשפט ובצדקה" ... המלים "אם, ואם" מדגישות את התנאי, ומהו התנאי? בבטוי "אלי תשוב" ההדגשה היא על "אלי". נזכור כי פה עומדים בעלי שתי נוסחאות בדבר עבודת ה' שונות זו מזו. הגולים יכלו "לשוב" ולהיות כשרים באמונתם בה' אלהי ישראל לפי דרכם, כאשר נקבע מאז ירבעם בן-נבט. לא לכך מתכוון הנביא ולכן הוא מדגיש "אלי", לפי נוסח יהודה והמקדש בירושלים. כפי הנראה היה זה מו"מ קשה כשמשני הצדדים עומדים אנשים מושרשים בדעותיהם מדורי דורות. אבל במו"מ לא היו שני הצדדים שווים: השלית היה בא-כח ממלכה עצמאית השלטת ברוב שטחי מולדתם של השנים ובכחה לקלוט את הגולים, ומהצד השני היו גולים עקורים חסרי-מולדת, צפויים להתבוללות ולסכנת כליה מבחינה לאומית ודתית. מכאן הסיכויים למציאת לשון משותפת בין השנים, ביחוד לאחר שהשלית העלה את דבר הויתור — גניזת הארון, שהיה הנושא העיקרי שהבדיל בין בני יהודה לבין בני ממלכת ירבעם בן נבט וכל המלכים שבאו אחריהו במדינת עשרת השבטים.

ד

הרקע לשליחות זו הוא מובן; כאשר אמרתי לעיל, כאשר התמוטטה הממלכה העולמית של אשור 618—16 ועוד מעט ואיננה ובמקומה עוד לא התייצב יורש בטוח ומבוסס באה. על מרחבי ארצות התנ"ך חופש. ללא נוגש; נראה היה שהכל אפשרי, היו אלה ימים של סיכויים וחלומות. יאשיהו השתלט על חלקי ממלכת ישראל לשעבר במערב הארץ. "השתלט" ולא כבש, כי למעשה לא עמד נגדו שום כח, כי חיל המצב האשורי עזב, ונעלם ולתושבי השטחים האלה לא היה כל ענין להתנגד למלך יהודה. הוא ביצע את הסיפוח שלו עד קצה הגליל ללא הפרעה כל שהיא¹³. יאשיהו נקט גם צעדים לקירוב דתי של שרידי עשרת השבטים אשר בארץ המקדש בירושלים ולעבודה לאלהי ישראל כפי שנאמר בדברי הימים ב' ל"ד. פסוק ו — ובערי מנשה ואפרים ועד נפתלי בהרבתיהם סביב. פסוק ז — וינתץ את מזבחות ואת האשרים והפסלים כתת להדק, וכל החמנים גדע בכל ארץ ישראל. פסוק ט — הכסף המובא בית אלהים אשר אספו הלויים שמרי הסף מיד מנשה ואפרים ומכל שארית ישראל. פסוק לג — ויסר יאשיהו את כל התעבות מכל הארצות אשר לבני ישראל

13 השערת אלט כי יאשיהו סיפח לממלכתו גם חלק מעבר הירדן, אין לה כל יסוד, והיא הועלתה רק למען בטל את ערכם ההיסטורי של פרקי ההתנחלות בספר יהושע ולאחר את הספר לימי יאשיהו.

[6] יִשְׂרָאֵל בֶּן־שֵׁם

ויעבד את כל הנמצא בישראל לעבד את ה' אלהיהם. כל ימיו לא סרו מאחרי ה' אלהי אבותיהם.

בימי "הרת עולם" אלה נעשתה קפיצה נחשונית להחזיר את עשרת השבטים. במצב המדיני הבינלאומי של ימים אלה היה זה אפשרי, כי לא היה מעצור של ממש; צעד נועז זה יכול היה להתבצע לו היה הרצון לכך מצד הנוגעים בדבר. כאן עלה על הבמה האיש המתאים — הנביא ירמיהו. אז אדם צעיר בן 25—28. ביחסו הלבבי-הרגשי לישראל, התאים ביותר לתפקיד זה "ללכת להחזיר את עשרת השבטים", כדברי חז"ל.

מבחינה מעשית ניתן היה הדבר להגשמה ללא קשיים מיוחדים. אף מותר לחשוב שכשליח מטעם הרשות בודאי שסיפקו לו בהמה לרכיבה. בכמה שבועות של טלטולי דרך והרפתקאות יכול היה אדם צעיר הדבק במשימה להתגבר עליהם בנקל.

לפי מסורת חז"ל יודעים אנו כי הארון נגנז בימי יאשיהו¹⁴. אין להניח כי גניזת הארון נעשתה לפני שליחותו של ירמיהו, כי אז הלא נשלל כל ערכו של הויתור אשר הוא בא להציע לגולים הרחוקים, יש להניח כי גניזת הארון באה כאחד השלבים במו"מ עם עשרת השבטים. אולי בסיכומו החיובי של זה. מזה נבין כי מאחורי הצעת הויתור על הארון היה גבוי ממלכתי.

ניתן לאמר כי הרעיון והיוזמה לנסיון של קירוב גולי עשרת השבטים והחזרתם למולדת ולמיוזם לעם אחד ביחד עם יהודה — היו של ירמיהו. כשהגיעו הדברים לחצר המלכות והמלך ויועציו ראו בכך המשך ותוספת נאותה לקו פעולתם עד כה וקבלו את התכנית המוצעת, נמצא כהולם לתפקיד — שהמציע עצמו, הנביא מתאים לשליחות זו. מסתבר שירמיהו נשלח כמיופה-כח המלכות, נישא על כנפי חזונו ולבו האהבה והדואב.

מסורת חז"ל יודעת לספר, כי אכן חזרו עשרת השבטים ויאשיהו מלך עליהם: "ירמיהו החזירן ויאשיהו בן אמון מלך עליהן"¹⁵ אמנם ידוע לנו כי התקימה בימי בית שני ומאות בשנים גם לאח"כ גולה גדולה של בני עשרת השבטים¹⁶, אך אפשר ליישב בין השנים ולקבל גם את המסורת הזו, אם נלך בעקבות דברי ירמיהו פה אשר אף לא קיוה יותר מאשר "לאחד מעיר ושנים ממשפחה". נאמר על-כן שהמוני הגולים נשאר אמנם בארצות גלותם ולא שעו לשנויים הדרמטיים בארץ המולדת ואף לא לדברי השליח-הנביא, ורק מעטים מביניהם חזרו ושבו ועלו למולדת ויאשיהו מלך עליהם, כדברי המסורה¹⁷.

לפי זה יש לראות את שליחותו של ירמיהו כפעולה שהוכתרה במדה מסוימת של הצלחה.

14 תוספתא, סוטה, פ"ג, ה"ב; בבלי, יומא, נ"ב; ירושלמי, שקלים, פ"ו, פ"א, כ"ב (?); ועוד. מגילה י"ד, ב; ערכו, ל"ג, א.

16 עדות יוסף בן מתתיהו, ר' עקיבא ועוד.

17 דוגמה אשר מודגשת בשיבת ציון: "אשר העיר האלהים את רוחו" (עזרא א', ה) או כמסופר בפעולת חזקיהו באותו הכיוון (דברי הימים ב' ל', י"א): "ויהיו הרצים עברים מעיר לעיר בארץ אפרים ומנשה ועד זבולון, והיו משחיקים עליהם ומלעגים בהם. אך אנשים מאשר ומנשה ומזבולון נכנעו ויבאו לירושלים". כלומר, הרוב התנגד, אך פה ושם היו גם יוצאים מן הכלל, או כדברי רש"י (ירמיהו ג', יב): "וחזרו מקצת מהן בשמונה עשרה ליאשיהו".